

Я. С. ШІСАПЕНКО
(Черкаси, Україна)

ВПЛИВ ЛІНГВАЛЬНИХ ТА ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНИХ ЧИННИКІВ НА РОЗВИТОК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Проаналізовано відмінність між суспільно-політичною лексикою та суспільно-політичною термінологією. Визначено основні лінгвальні й екстралінгвальні чинники, що впливають на розвиток суспільно-політичної лексики та суспільно-політичної термінології.

Ключові слова: суспільно-політична лексика, суспільно-політична термінологія, лексична одиниця, лінгвальні чинники, екстралінгвальні чинники.

Дослідження суспільно-політичної лексики становить значний інтерес для лінгвістики, оскільки вона відображає одну з важливих для сучасного суспільства сфер життя – політичну. Вивчення поняття “суспільно-політична лексика” займалися багато українських (А. А. Бурячок, В. В. Жайворонков, А. В. Капуш, Т. П. Клімушенко, О. О. Мороз, І. В. Холявко) та зарубіжних (В. І. Акімова, А. С. Белая, М. К. Гарбовський, Л. О. Жданова, С. Г. Капралова, Т. Б. Крючкова, І. Ф. Протченко, Н. Г. Юзефович, Д. Камерон, В. Дікман, Х. Ласвел, Г. Клаус) лінгвістів.

У статті, за Т. Б. Крючковою, визначаємо суспільно-політичну лексику як особливу лексико-семантичну підсистему мови, до якої входить найбільш вживана частина суспільно-політичної термінології, назви державних, партійних та інших громадських організацій і закладів, соціальних інститутів, найменування соціальних реалій та явищ життя різних країн тощо [2, с. 16].

Незважаючи на те, що в сучасній лінгвістичній літературі зріс науковий інтерес до вивчення спеціальної лексики й термінології різних мов та суспільно-політичної лексики в окремих мовах, поки що немає загальноприйнятої класифікації, єдиної дефініції та єдиних критеріїв щодо відмежування та виділення складу суспільно-політичної лексики та суспільно-політичної термінології. Хоча сформульовані в літературі визначення суспільно-політичної лексики і суспільно-політичної термінології мають багато спільного, та все ж мають і принципові відмінності, крім того, мовознавці по-різному визначають критерії виділення суспільно-політичної лексики.

Мета статті – визначення відмінностей між суспільно-політичною лексикою та суспільно-політичною термінологією, аналіз впливу лінгвальних та екстралінгвальних чинників на розвиток суспільно-політичної лексики й суспільно-політичної термінології.

Аналіз конкретних досліджень показує, що поняття “суспільно-політична лексика” і “суспільно-політична термінологія” чітко не розмежовують та ще й по-різному трактують. Одні вчені вважають, що до складу суспільно-політичної лексики входить термінологія політичних наук, інші чіт-

ко диференціюють поняття “суспільно-політична лексика” і “суспільно-політична термінологія”, принципово заперечуючи проти залучення термінів до складу суспільно-політичної лексики, треті використовують ці поняття як синоніми.

У дослідженнях учені часто акцентують увагу на двох основних моментах, які важливо враховувати під час визначення меж суспільно-політичної термінології: 1) політичні науки (політологія, теорія держави й права) належать до суспільних наук, відповідно, політичні терміни входять до корпусу суспільної термінології; 2) усі ці терміни позначають наукові поняття так само, як науково-технічні терміни, тільки перші, на відміну від других, виражають поняття суспільних, а не природничих і технічних наук. В. М. Лейчик наголошує, що “...варто вести мову про терміни і термінологію суспільних наук, а не про суспільно-політичну термінологію” [3, с. 45].

Як стверджує Т. С. Коготкова, мовознавці не випадково, розглядаючи корпус суспільно-політичних одиниць, надають перевагу визначенню суспільно-політичної лексики, а не суспільно-політичної термінології. Це зумовлено тим, що більшість суспільно-політичних термінів є загальнозрозумілими, що пояснюється їхнім використанням у мові масової пропаганди та агітації, а також їхньою наявністю в розмовному мовленні [1, с. 115]. Справді, багато лексичних одиниць, які позначають предмети, явища та процеси життя суспільства, є загальнозрозумілими або видаються такими. Проте поряд із ними функціонує велика кількість слів, зрозумілих лише вузькому колу фахівців.

У статті надаємо перевагу саме терміну *суспільно-політична лексика*, оскільки відповідна термінологія є лише її частиною. “Суспільно-політична лексика” є значно ширшим поняттям, яке охоплює слова й поняття, що описують різні політичні аспекти життя суспільства.

Лексична система мови, як відомо, належить до найбільш відкритих систем, а це означає, що словниковий склад мови перебуває у стані постійного динамічного розвитку, який відображається чи то в появі нових слів, чи то у виході окремих лексичних одиниць з ужитку, чи то в зміні значення слів. Ураховуючи той факт, що словниковий склад мови пов’язаний із позамовною дійсністю і чутливо реагує на ті зміни, які відбуваються в житті носія мови, у статті кількісні та якісні зміни словникового складу української та англійської мов пояснюємо і лінгвальними, і екстралінгвальними чинниками.

Функціонально мова залежить від соціально-економічних та культурних умов розвитку суспільства. Різні соціально-комунікативні потреби мовних колективів, умови їхнього історичного існування та ідеологічні настанови є основними екстралінгвальними чинниками, що впливають на розвиток лексичної системи мови. Як підкреслює Д. М. Шмельов [7, с. 19], можливість позамовної дійсності впливати на лексико-семантичну систему мови пояснюється відкритістю та незамкненістю останньої.

У процесі історичного розвитку для кожної мови характерні періоди і відносної стабільності, і відчутних структурно-семантичних зрушень. Значні трансформації в українській мові відбулися в другій половині 80–90-х рр.

XX ст., коли лексико-семантична система зазнала активного впливу суспільно-політичних, науково-технічних та культурних змін у житті українського народу. Зміна суспільного ладу, масової свідомості, переоцінка багатьох чого з попередньої історії у зв'язку з розпадом СРСР, формування нових держав та проголошення незалежності України зумовили кількісні та якісні зміни у словниковому складі сучасної української мови.

Розвиток мови значною мірою зумовлений впливом політики, ідеології, економіки та соціальних змін. Так, слова суспільно-політичної сфери концентруються навколо понять, пов'язаних із тенденціями сучасного цивілізаційного процесу – “багатовекторність”, “глобалізація”, “євроінтеграція” та ін., політичними кампаніями, рухами, доктринами – “геополітика”, “екстремізм”, “панславізм” та ін., соціальною стратифікацією суспільства – “буржуазія”, “еліта”, “люмпен”, “пролетаріат” та ін.

Дослідники надають перевагу аналізу суспільно-політичної лексики періодів, пов'язаних із поворотними моментами в житті суспільства, коли змінюється його соціальний склад, виникають нові явища, засновуються нові політичні партії, громадські організації, а отже, створюються нові лексичні одиниці на позначення нових понять. Характер і ступінь інтенсивності змін лексики в різні періоди розвитку мають суттєві розбіжності, що пов'язано з численними трансформаціями, зумовленими суспільно-політичними перебудовами. Стан лексичного простору кожного періоду – “момент у ланцюзі його безперервних змін” [5, с. 20].

Загальновідомо, що аналіз лексики передбачає передусім дослідження семантичних процесів та джерел її формування. Для української мови характерні такі семантичні процеси, які відображають нову суспільно-політичну ситуацію в Україні на межі XX–XXI ст. (подібні процеси спостерігаємо у складі аналізованої лексики німецької, російської, білоруської та польської мов): 1) деактуалізація значень слів: в умовах однопартійності слово *партія* мало значення “комуністична партія”, а нині необхідно уточнювати, про яку саме партію йдеться; 2) деідеологізація суспільно-політичної лексики – зняття пейоративного забарвлення з деяких слів чи поява іронічного відтінку, напр., у словах *бізнесмен*, *підприємець*; 3) політизація деяких лексико-семантичних груп: із спортивної сфери перенесено до сфери політики слово *раунд* у значенні “етап”; із військової сфери до сфери політики перейшло слово *заручник*; слово *діалог* у політичному контексті має значення “переговори” (антонімічне “конфронтація”), “дискусія”, “спілкування”; 4) деполітизація політичних термінів: політичні терміни використовують у неполітичних контекстах, наприклад, *диктатура* – “насилля, придушення чужої волі”; *консенсус* – “згода” [4, с. 45].

До складу суспільно-політичної лексики української мови середини XX ст. переважно входили слова, що позначали поняття та явища радянського періоду, соціалістичного суспільства. Наприкінці XX ст. значна частина слів відійшла в минуле, перейшла до розряду історизмів (наприклад, *п'ятирічка*, *партком*, *передовик* тощо). Частина слів зазнала семантичного переосмислення. Значні соціальні зміни знаходять своє відображення в мові, передусім у суспільно-політичному словнику. Утворені лакуни запов-

нують власні лексичні ресурси української мови (до вжитку повертаються слова, зафіксовані в словниках і текстах XVIII–XIX ст.), а також нові запозичення з різних мов.

Динаміка суспільно-політичної ситуації в Україні в останнє десятиліття XX ст. (розпад Радянського Союзу, зміна державного ладу, домінантної форми виробничих відносин тощо) зумовила виникнення багатьох нових та актуалізацію раніше неактуальних суспільно-політичних реалій. Для позначення більшості з них були запозичені слова з інших мов.

Згідно з теорією мовних контактів та взаємодією мовних систем, запозичення називають одним із шляхів збагачення словникового складу мови (Л. А. Булаховський, В. В. Жайворонок, Д. Кристал, Ф. Катамба).

Актуальність процесу запозичення іншомовної лексики в українську мову в останнє десятиріччя XX ст. – на початку XXI ст. привернула увагу до проблеми багатьох сучасних лінгвістів. Зокрема, освоєння іншомовних запозичень у наукових терміносистемах досліджують Л. А. Лисиченко, О. А. Павлушенко, Н. О. Попова, О. А. Стишов, А. В. Янков, при цьому вчені розглядають запозичення слів як ефективний спосіб збагачення лексичного складу мови на цьому етапі її розвитку.

Можна виділити такі найактуальніші причини іншомовних запозичень та виникнення нових слів у сфері суспільно-політичної лексики сучасної української мови: 1) відсутність слова для найменування нової реалії, предмета, поняття, що з'явилися в суспільному житті (*брифінг*, *імпічмент*); 2) потреба у називанні явищ, що і раніше існували в житті суспільства, але не мали відповідного позначення, оскільки їх існування замовчувалося (*мафія*, *рекет*); 3) тенденція до заміни словосполучень однослівним найменуванням для зручності (*рейтинг* – “статус політичного діяча”; *імідж* – “образ “себе”, який створює політичний діяч”).

Потужним джерелом лексичних запозичень у сфері суспільно-політичної лексики української мови кінця XX ст. стала англійська мова – найпоширеніша мова міжнародного спілкування. В українській мові аналізованого періоду англіцизми становлять близько 70–80 % усіх запозичень. Це пояснюється великою роллю англomовних країн (передусім США) у сучасному світовому суспільному та політичному житті, активною культурною експансією США, а також запровадженням в Україні демократії, парламентаризму, лібералізму та ринкової економіки, тобто реалій, у сфері яких найбільший досвід мають англomовні країни, тому саме англійська мова є джерелом відповідних спеціальних термінологій. Запозичення-англіцизми в складі суспільно-політичної лексики української мови характеризуються і неоднорідністю, і неоднаковою частотою вживання, стилістичним і жанровим використанням [6, с. 17].

Англomовні запозичені терміни у сфері суспільно-політичної лексики української мови поділяємо на кілька типів: 1) запозичення досить давні й настільки пристосовані до мови, що вже не відчувається їхнє іншомовне походження; їх часто й широко застосовують, вони мають велику кількість похідних (*лідер*); 2) власне англomовні слова, які часто використовують в мовленні; такі слова виходять за межі професійної сфери вживання й поступово

стають загальномовними одиницями (*niar*); 3) варваризми – рідковживані іншомовні слова, які легко замінюють загальноповживаною лексикою й використовують у фаховому спілкуванні; у побутовій мові почути їх майже неможливо.

У зв'язку із заміною фіктивних радянських виборів на реальну виборчу систему, зі становленням демократії в Україні активізувалися та набули нових відтінків значень слова *балотуватися*, *рейтинг*, *популізм* тощо. Нинішня політична боротьба українських політиків та їхня залежність від виборців зробили можливим поєднання слова *рейтинг* з іменами конкретних осіб, активізували слово *популізм* і надали слову *балотуватись* (висувати свою кандидатуру на виборах) реального змісту. Також запозиченими з англійської мови у сфері політики є такі лексеми: *спікер*, *парламент*, *лобіст*, *лобі*, *імпічмент*, *інаугурація*, *екстрадиція* тощо.

Слово *спікер* було запозичене давно, але значного поширення у сфері суспільно-політичної лексики набуло за останні роки. *Спікером* називають Голову Верховної Ради України.

Слово *парламент* є загальноприйнятим у пресі та повсякденному мовленні, вживається для позначення законодавчого органу України.

Слова *лобіст*, *лобі* (англ. Lobby – кулуари) також функціонують в українській мові давно, але раніше ці слова не були характерними для вітчизняної дійсності й вживалися тільки в наукових працях та деяких статтях про західний парламентаризм. Сьогодні *лобі* є такою ж частиною українського життя, як і парламент, а тому слова *лобі* та *лобісти* активно вживають в українській мові. Візьмемо до відома, що значення цього слова дещо віддалилося від першоджерельного – “агенти великих банків та промислових монополій, які в кулуарах впливали на парламентарів”. У сучасних умовах *лобі* – це “безпосередньо депутати законодавчого органу влади, які таємно чи відкрито представляють інтереси тієї чи іншої фінансової, промислової чи національної групи” (НСІМ, с. 427).

У тлумачному словнику української мови (НТСУМ) слово *імпічмент* має значення “спеціальні, підтвержені на законодавчому рівні, правила притягнення до відповідальності, відкликання з посад вищих службових осіб держави” (НТСУМ, I, с. 281). В англійській мові це слово є багатозначним і тлумачиться так: *impeachment* – “a charge of a serving government official with serious misconduct while in office”; “removal of somebody such as a president or a judge from public office because of having committed serious crimes and misdemeanors or because of other gross misconduct” (OALD, с. 777) (“звинувачення працівника уряду в серйозному порушенні під час виконання службових обов'язків”; “усунення певної особи, наприклад, президента чи судді, з посади через скоєння серйозного злочину чи вчинку або через інше грубе порушення”). В українській мові слово *імпічмент* закріпилося зі зміною початкового значення відповідно до сфери вживання.

Отже, лексико-семантичний розвиток системи суспільно-політичної лексики української мови відбувається і шляхом оновлення лексичного складу, і шляхом змін у семантичному навантаженні слів. Очевидними й легше фіксованими були й досі залишаються факти лексичного оновлення,

тому дослідники-лексикологи прагнуть до виявлення тенденцій, а потім і встановлення закономірностей на певних етапах безперервного процесу оновлення й збагачення словникового складу обох мов. Усі нові запозичення у сфері суспільно-політичної лексики української мови за останні роки походять із мов, які є актуальними для україномовного суспільства у зв'язку з активними науковими та культурними контактами народів.

Перспективами подальшого дослідження є проведення порівняльного аналізу впливу лінгвальних та екстралінгвальних чинників на суспільно-політичну лексику та суспільно-політичну термінологію на прикладі української та англійської мов.

1. *Коготкова Т. С.* Из истории формирования общественно-политической терминологии (по материалам последних десятилетий XIX в.) // Исследования по русской терминологии. – М.: Наука, 1971. – С. 204–215.
2. *Крючкова Т. Б.* Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии. – М.: Наука, 1988. – 151 с.
3. *Лейчик В. М.* Люди и слова. – М.: Наука, 1982. – 177 с.
4. *Мороз О. О.* Сучасна чеська суспільно-політична лексика: семантика, структура, динаміка: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.03 / Ін-т української мови НАНУ. – К., 2005. – 160 с.
5. *Сорокин Ю. С.* Развитие словарного состава русского литературного языка в 30–90-е гг. XIX в. – М.; Л.: Наука, 1965. – 568 с.
6. *Стишов О. А.* Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця XX ст. // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 7–21.
7. *Шмелев Д. Н.* Проблемы семантического анализа лексики. – М.: Наука, 1973. – 216 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

- НСІМ – Новий словник іншомовних слів. 20 000 слів / Укл. і передмова О. М. Сліпушко. – К.: Аконіт, 2007. – 848 с.
- НТСУМ – Новий тлумачний словник української мови: В 3 т. / Укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – 2-ге вид. – К.: Аконіт, 2008. – Т. 1: А – К. – 926 с.
- OALD – Oxford Advanced Learner's Dictionary. – Oxford: University press, 2008. – 1780 p.

Y. S. Snisarenko

THE INFLUENCE OF LINGUAL AND EXTRALINGUAL FACTORS UPON THE DEVELOPMENT OF SOCIO-POLITICAL LEXIS AND SOCIO-POLITICAL TERMINOLOGY

The paper deals with analyses of difference between socio-political lexis and socio-political terminology. The main lingual and extralingual factors that influence upon the development of socio-political lexis and socio-political terminology are determined.

K e y w o r d s: socio-political lexis, socio-political terminology, lexical unit, lingual factors, extralingual factors.